MEJDS. 2020; 10:241.

Published online 2021 March. **Research Article**

Effective Factors on the Vitality of Open Spaces in Residential Complexes from an Elderly Perspective: A Qualitative Research

Samadpour Shahrak E[1], *Sattari Sarbangholi H[2], Moosavi MS[3]

Author Address
1. PhD Student, Department of Architecture, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran;
2. Associate Professor, Department of Architecture and Urban Planning, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran;
3. Assistant Professor, Department of architecture and Urban Planning, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran.
***Corresponding Author Email:** sattari@iaut.ac.ir

Received: 2019 Dec 11; **Accepted:** 2020 Jan 8

Abstract

Background & Objectives: As the aging population continues to grow, solutions to address the needs of and care for this population become increasingly essential. Numerous studies on shifting demographics reported that the ability to meet the challenge of an aging population and responding to its needs requires a better understanding of concepts, such as aging, frailty, and disability. The needs of the elderly are often associated with the concept of "aging in place." A major aspect of "aging in place" is the quality of houses and their open area. The built environment can respond to the elderly's needs and influence behaviors and create a vitality place for them. This research addressed the psychosocial needs of the aging population in open spaces; social environments to propose a model for living in open spaces in residential complexes, i.e., defined as the engagement and integration of the elderly residents in the community structure to experience an enhanced quality of life. The hypothesis is that, by linking the social and psychological needs of the aging groups to architectural principles and physical manifestations, a model for living in place is achieved; accordingly, the elderly experience vitality. The current study aimed to determine the factors influencing vitality in open spaces for the elderly.

Methods: This study employed a qualitative content analysis method based on interviews. The selected elderly were interviewed for qualitative analysis purposes. Individuals who were living in the Aseman residential complex, in East Azerbaijan Province, in 2019–2020 (as the case study) were selected and interviewed. To select the study sample, the purposive sampling method was employed. Totally, 24 participants were recruited and interviewed concerning factors affecting vitality in open spaces. A semi–structured interview was conducted to identify the dimensions of vitality in the environment from the perspective of the elderly until saturation was reached. The researchers interviewed the research participants in open spaces at 10–12 AM and 6–9 PM. After coding the collected data, these approaches were investigated and presented in a diagram format.

Results: Effective factors on the vitality of open areas in residential complexes for the elderly were classified into 15 main themes and 59 sub–themes. The main themes were as follows: space configuration, physical diversity, physical identity, climate comfort, safe environment, comfort, flexibility, space maintenance, legibility, communication management, accumulation, social identity, relaxation, mental security, and mental interaction with the environment. The sub–themes related to each main theme were classified as follows: space configuration: space form, space proportions, space layout, and spatial communication; physical diversity: diversity, responsiveness to activities, dynamism and attractiveness, cohesion, and beauty; physical identity: space configuration and ecology; climate comfort: temperature, humidity, light, and shade; safe environment: space dynamics, structural elements, and non–physical elements; comfort: design quality, complementary spaces, accessibility, and human scale; flexibility: variability, adaptability, and variation; space maintenance: the quality of space, equipment, and facilities; legibility: natural elements, sensory stimuli, guide elements, structural elements, signs, complexity, and permeability; communication management: relationships as well as direct and indirect social communication; accumulation: the desire to be in a natural place, opportunities to meet others, and presence; social identity: memories, social celebrations, a sense of participation, and the possibility of being active; relaxation: air quality, noise pollution, light quality, congestion, and nature; mental security: environmental risk (human, vehicles), a sense of control, privacy, and aristocracy to the place; mental interaction with environment: openness, creating motivation through developing favorable forms, visual perception, understanding the environment, and an environment for everyone.

Conclusion: Based on the present research findings, 4 core dimensions were found to be correlated with lively open spaces in residential complexes from the elderly's perspectives. These dimensions included physical, functional, social, and mental aspects. These dimensions were classified into 15 main themes and 59 sub–themes. Thus, vitality in open spaces is correlated with biopsychosocial issues, i.e., needed to be addressed to prevent abnormalities in the aging period.

Keyword: Vitality, Environmental vitality, Elderly, Open spaces, Residential complexes, Qualitative study.

[Downloaded from jdisabilstud.org on 2026-11-09]

[DOR: 20.1001.1.23222840.1399.10.0.242.1]

Copyright © 2016, MEJDS. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) which permits copy and redistribute the material just in noncommercial usages, provided the original work is properly cited.

مجله مطالعات ناتوانی ۱۳۹۹؛ (۱۰):۲۴۱.

انتشار برخط اسفند ۱۳۹۹ مقاله پژوهشی اصیل

عوامل مؤثر بر سرزندگی فضاهای باز مجتمع‌های مسکونی از دیدگاه سالمندان: یک تحقیق کیفی

الناز صمدپورشهرک[۱]، *حسن ستاری ساربانقلی[۲]، میرسعید موسوی[۳]

توضیحات نویسندگان

۱. دانشجوی دکتری معماری، گروه معماری، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران؛

۲. دانشیار گروه معماری و شهرسازی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران؛

۳. استادیار گروه معماری و شهرسازی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

* **رایانامهٔ نویسندهٔ مسئول:** sattari@iaut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۲۰ آذر ۱۳۹۸؛ **تاریخ پذیرش:** ۱۸ دی ۱۳۹۸

چکیده

زمینه و هدف: سرزندگی محیط به‌عنوان معیاری اساسی جهت ارتقای حضور مثبت سالمندان در محیط‌های شهری تعریف می‌شود. این تحقیق با هدف شناخت عوامل مؤثر بر میزان سرزندگی محیط در فضاهای باز مجتمع‌های مسکونی از دیدگاه سالمندان در استان آذربایجان شرقی انجام شد.

روش بررسی: تحقیق حاضر به روش کیفی انجام شد. داده‌ها از نتیجهٔ مصاحبهٔ عمیق اکتشافی با ۲۴ نفر از سالمندان مجتمع مسکونی منتخب در شهر تبریز به دست آمد که با روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. محتوای مصاحبه‌ها به روش کدگذاری محوری باز و انتخابی تحلیل و در قالب درون‌مایه‌های اصلی و فرعی طبقه‌بندی شد.

یافته‌ها: عوامل مؤثر بر سرزندگی محیط متجانس با گروه سالمندان، در قالب پانزده درون‌مایهٔ اصلی پیکربندی فضا، تنوع کالبدی، هویت کالبدی، آسایش اقلیمی، محیط امن، راحتی، انعطاف‌پذیری، نگاهداشت فضا، خوانایی، مدیریت ارتباطات، تجمع‌پذیری، هویت اجتماعی، آرامش، امنیت روانی و تعامل ذهنی با محیط شناسایی گردید.

نتیجه‌گیری: براساس یافته‌های این پژوهش، عوامل مؤثر بر سرزندگی فضاهای باز مجتمع‌های مسکونی از دیدگاه سالمندان در قالب چهار بعد اصلی کالبدی، کارکردی، اجتماعی و روانی شناسایی و تبیین گردید.

کلیدواژه‌ها: سرزندگی، سرزندگی محیط، سالمند، فضای باز، مجتمع مسکونی، تحقیق کیفی.

حق انتشار محفوظ است © ۱۳۹۵، مجله مطالعات ناتوانی. این یک مقاله با دسترسی آزاد است که تحت مجوز اختیار_غیرتجاری ۴/۰ بین‌المللی (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.fa) منتشر شده است که به شما اجازه می‌دهد که مواد منتشر شده در این مقاله را با شرط ارجاع مناسب به نسخهٔ اصلی، به‌طور غیرتجاری نسخه‌برداری و توزیع کنید.

[Downloaded from jdisabilstud.org on 2026-11-09]

[DOR: 20.1001.1.23222840.1399.10.0.242.1]

۱ مقدمه

در دوران حاضر، کشورهای درحال‌توسعه با درون‌مایهٔ سالمندی به‌عنوان پدیده‌ای اجتماعی و چالش‌برانگیز روبه‌رو شده‌اند. سالمندان بیشترین نرخ رشد را در مقایسه با دیگر گروه‌های جمعیتی دارند. طبق آمار سازمان ملل متحد، نسبت جمعیت سالمند جهان در سال ۲۰۵۰ حدود ۲۲درصد افزایش خواهد یافت (۱،۲). در ایران نیز تا سال۱۴۲۰ تعداد جمعیت سالمندان بالای ۶۵سال به دوازده میلیون نفر افزایش می‌یابد و سهم ۱۴درصدی از جمعیت کل کشور را تشکیل می‌دهد (۳).

تاکنون تلاش‌های گوناگونی جهت ارتقای کیفیت زندگی سالمندان صورت پذیرفته است. مرکز پیشگیری و کنترل بیماری، فرایند پیری در بستر زندگی[1] را این‌گونه تعریف می‌نماید: امکان زندگی فرد در خانهٔ شخصی و اجتماع به‌صورت ایمن، مستقل، راحت، بدون توجه به سن، درآمد و سطح توانایی (۴). با توجه به آسیب‌پذیربودن سالمندان نسبت به سایر گروه‌های جمعیتی، توجه به موضوعات مرتبط با سلامت، رفاه، بهزیستی و سرزندگی آنان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. یکی از عوامل بسیار مهم و مؤثر بر کیفیت زندگی، در دوران سالمندی بستر فیزیکی زندگی این افراد می‌باشد. مفهوم کیفیت زندگی[2] بسیار پیچیده است؛ چراکه از سوی کاربران مختلف (کودکان، جوانان و سالمندان) دارای مفهوم متفاوتی است. برای اندازه‌گیری کیفیت زندگی شهری از دو رویکرد عینی یا ذهنی یا ترکیب هردو رویکرد استفاده می‌شود. رویکرد ذهنی مربوط به پیمایش ادراک‌ها، ارزیابی‌ها و میزان رضایت ساکنان در راستای تأمین نیازهایشان و رویکرد عینی مربوط به حقایق قابل مشاهده هستند که غالباً از داده‌های ثانویه به‌دست می‌آید (۵). سرزندگی یکی از عامل‌های سازندهٔ کیفیت طراحی محیط است که با کیفیت زندگی کاربران رابطهٔ مستقیمی دارد. محیطی سرزنده است که کاربران آن محیط باوجود تنوع به‌لحاظ سن و جنس در ساعات مختلف روز، حضور مستمر و ماندگاری داشته باشند؛ به‌جای این‌که بخواهند سریع از آن محیط عبور کنند. لازمهٔ سرزندگی حضور کاربران است (۶). اگرچه در تحقیقات موجود در حوزهٔ سالمندی، به مفاهیم بهزیستی و افزایش کیفیت زندگی تأکید شده است (۷)، اما بررسی ویژگی‌های محیط زندگی باکیفیت و سرزنده، برای آنان در مجتمع‌های مسکونی به‌عنوان مهم‌ترین مکان زیستی از دیدگاه سالمندان بررسی نشده است. شواهد پژوهشی نشان می‌دهد که درصد قابل توجهی از گروه سالمندان از مشکلات مرتبط با سلامت جسمی و روانی رنج می‌برند (۸،۹). با افزایش سن، تغییراتی در ساختار بدنی و ذهنی افراد به وجود می‌آید که باعث می‌شود درک سالمندان از محیط‌های کالبدی و پاسخ‌شان متفاوت از سایر اقشار باشد (۱۰)؛ بنابراین برای ارتقای کیفیت زندگی سالمندان، توجه به کیفیت ارتباط و پیوند بین ساکنان سالمند و محیط زندگی آن‌ها ضروری است.

هانس پاول باردت[3] اذعان می‌نماید هویت مسکن تحت‌تأثیر مستقیم رابطهٔ بین فضای عمومی و خصوصی مجتمع‌های مسکونی است به‌طوری‌که هرچه‌قدر این ارتباط قوی‌تر باشد، محیط از کیفیت بالاتری برخوردار است (به نقل از ۱۱). اوقات فراغت بالا امکان استفاده از فضای باز شهری را برای سالمندان مهیا می‌سازد. انجام فعالیت‌هایی نظیر قدم‌زدن، ورزش‌های سبک، صَرف اوقات فراغت، ارتباط با طبیعت در کنار حضور در فعالیت‌های اجتماعی در فضای باز[4] شهرها صورت می‌گیرد (۱۲). به‌دلیل این‌که بخش عمده‌ای از سالمندان در مجتمع‌های مسکونی زندگی می‌نمایند، فضاهای باز مجتمع‌های مسکونی می‌تواند به‌عنوان محیطی بالقوه، جهت تسهیل حضور سالمندان و انجام فعالیت‌های فوق‌الذکر تلقی شود. پژوهش حاضر با هدف بررسی عوامل مؤثر بر سرزندگی فضاهای باز مجتمع‌های مسکونی از دیدگاه سالمندان بود؛ تا با افزایش نرخ حضورپذیری سالمندان در فضاهای باز، ضمن برآورده‌کردن نیازها و خواسته‌های فردی و اجتماعی آنان، امکان ارتقابخشی از محدودیت‌های فردی سالمندان در محیط محدود داخلی واحدهای مسکونی را فراهم آورد.

۲ روش بررسی

پژوهش حاضر کاربردی بوده و از رویکرد کیفی جهت مطالعهٔ آن استفاده شده است. جهت انتخاب نمونهٔ موردی پس از گونه‌شناسی مجتمع‌های فعال مسکونی و استفاده از معیارهای تحدیدکنندهٔ موضوع، مجتمع مسکونی آسمان تبریز به دلیل تراکم تعداد واحدها (۹۲۸ واحد مسکونی در قالب ۱۶ برج ۱۸طبقه‌ای)، و سرانهٔ فضای باز مناسب و طراحی‌شده، به‌عنوان بستر مطالعه، انتخاب گردید. جامعهٔ انسانی پژوهش را سالمندان حضوریافته در فضاهای باز مجتمع تشکیل دادند. با توجه به این‌که کرسول (۱۳) حدود بیست الی سی نفر شرکت‌کننده را برای ارائهٔ نظریه‌ای کیفی و خوش‌ساخت پیشنهاد می‌نماید، ۲۴ نفر سالمند به روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. همچنین برای افزایش تنوع داده‌ها، از هر دو گروه زنان و مردان به‌طور مساوی در این تحقیق شرکت داشتند.

در این پژوهش روش جمع‌آوری داده‌ها، مصاحبه‌های باز و نیمه‌ساختاری (به‌صورت سؤالات مستقیم) و سؤالات غیرمستقیم بوده است. نیمه‌ساختاری‌بودن مصاحبه به خاطر رویکرد این تحقیق است. مصاحبه ابتدا با سؤالات کلی آغاز و به‌تدریج بر اساس تحلیل داده‌ها، سؤالات ژرف‌کاو و پیگیر[5] و شفاف‌کننده در خصوص تجربهٔ روزانه در فضای باز مجتمع مسکونی و اثرات آن پیش رفت. مبنای طراحی سؤالات معیارهای مستخرج از ادبیات موضوع بود و میزان مولدبودن سؤالات در مطالعه‌ای آزمایشی ارزیابی شد. مصاحبه‌ها به‌صورت فردبه‌فرد انجام شد؛ زیرا دسته‌جمعی‌بودن افراد در مکان‌های تحقیق می‌توانست روی حالات و تجربهٔ آن‌ها تأثیر بگذارد که موردنظر نبود. زمان مصاحبه، ساعات ۱۰ تا ۱۲ صبح و ۱۸ تا ۲۱ عصر بهار۱۳۹۸ بود. در تحقیقات کیفی مصاحبه با افراد تا رسیدن به درجهٔ اشباع اطلاعاتی ادامه می‌یابد؛ لذا مراحل کدگذاری مصاحبه‌ها، بلافاصله پس از هر مصاحبه انجام شد؛ بدین معنا که فرایند مصاحبه و تحلیل

[1]. Aging in place
[2]. Quality of Life
[3]. Hanss Pauel Bardt
[4]. Open Areas
[5]. Probe and follow-up questions

[Downloaded from jdisabilstud.org on 2026-11-09]
[DOR: 20.1001.1.23222840.1399.10.0.242.1]

به‌صورت زیگزاگی[1] بود. در این پژوهش کف تعداد شرکت‌کنندگان ۲۴ نفر بود و سقف تعداد حجم نمونه در ابتدای کار تعیین نشد؛ مبنای اتمام پژوهش، اشباع اطلاعاتی درنظر گرفته شد که با توجه به اشباع اطلاعات[2] از مصاحبهٔ نفر شانزدهم، بر تعداد شرکت‌کنندگان تحقیق اضافه نگردید.

تمامی مصاحبه‌های صورت‌پذیرفته، با روش‌های تحلیل محتوای کیفی،به‌صورت تک‌تک پیاده‌سازی و تجزیه‌وتحلیل گردید و نتایج آن گردآوری شد. برای تحلیل داده‌های حاصل از اجرای مصاحبه‌ها، سه مرحلهٔ کدگذاری باز[3] و محوری[4] و انتخابی[5] انجام شد. هم‌زمان با کدگذاری باز برای کشف مفاهیم از داده‌های خام، کدگذاری محوری برای مرتبط‌سازی این مفاهیم با یکدیگر در قالب درون‌مایه‌ها صورت گرفت. این مراحل تا آن‌جا ادامه یافت که طبقه‌بندی معناداری در این بررسی‌های مداوم به‌دست آمد. یافته‌های اولیه با تکنیک مثلث‌سازی[6] اطلاعات، توسط گروهی دیگر از افراد در مناطق منتخب بازبینی شده و نتیجه‌گیری‌های نهایی صورت گرفت. این تکنیک با هدف ارتقای دقت علمی در تحقیقات کیفی استفاده می‌شود؛ به‌طوری که تحلیل و بازبینی یافته‌ها توسط محققین یا افراد مختلفی مورد بازبینی قرار می‌گیرد (۱۴).

در فرایند تحقیق ملاحظات اخلاقی مبتنی بر بیانیهٔ هلسینکی رعایت شد.کسب رضایت آگاهانه، حفظ بی‌نامی، محرمانه‌بودن اطلاعات و برخورداری از حق کناره‌گیری از پژوهش در هر زمان از جملهٔ ملاحظات اخلاقی لحاظ‌شده در این مطالعه بود.

۳ یافته‌ها

شرکت‌کنندگان در تحقیق حاضر ۲۴ نفر از سالمندان مجتمع مسکونی آسمان در شهر تبریز، متشکل از ۱۲ زن و ۱۲مرد بوده و دامنهٔ سنی شرکت‌کنندگان بین ۶۰ تا ۸۱سال بود. شرکت‌کنندگان حداقل یک سال تجربهٔ حضور در فضای باز مجتمع مسکونی را داشتند. توزیع میزان تحصیلات آنان از سیکل تا دکتری تخصصی بود. جدول۱ به معرفی ویژگی‌های دموگرافیک شرکت‌کنندگان می‌پردازد.

جدول۱. مشخصات دموگرافیک شرکت‌کنندگان

جنس		وضعیت تأهل		سطح تحصیلات						سن	
مرد	زن	مجرد	متأهل	سیکل	دیپلم	کاردانی	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری تخصصی	بازهٔ ۶۰ تا ۷۰ساله	بازهٔ ۷۱ تا ۸۱ساله
۱۲	۱۲	۴	۲۰	۱	۴	۴	۸	۵	۲	۱۵	۹

نتایج حاصل از تحلیل داده‌های به‌دست‌آمده از مصاحبه‌ها در مرحلهٔ کدگذاری باز، منجر به ظهور ۵۹ درون‌مایهٔ اولیه گردید که هرکدام به‌نحوی تبیین‌کنندهٔ بخشی از دیدگاه‌های سالمندان در زمینهٔ تأثیرات محیط بر جنبه‌های عینی و ذهنی کیفیت فضای باز مؤثر بر حضورپذیری افراد است. در مرحلهٔ تحلیل به هر جملهٔ معنادار برچسبی مفهومی الصاق شد که گویای محتوای دادهٔ جمله باشد. جدول۲ به فرایند کدگذاری داده‌ها اشاره دارد. شناسه براساس شمارهٔ شرکت‌کننده (p_n) و شمارهٔ جملهٔ موردنظر شرکت‌کننده (S_n) تعریف شده است.

جدول۲. برخی از بیانات شاخص شرکت‌کنندگان در مرحلهٔ کدگذاری باز

شناسه	بیانات شاخص (داده)	مفهوم (کد)
S۱۰_P۱	«من همیشه ترجیح می‌دهم از فضای باز مجتمع برای رفت‌وآمد، پیاده‌روی، استفاده از طبیعت و ملاقات دوستانم (در روز از فضاهایی که دارای سایه‌بان و درختان سایه‌انداز وجود دارد، استفاده کنم و در شب از فضاهایی که روشنایی در حدی دارند که مانع دید از جلو برایم نشوند) استفاده کنم.»	تمایل به بودن در مکان طبیعی، نور و سایه، روابط با هم‌نوعان، ارتباط اجتماعی مستقیم، گشودگی، ادراک بصری، درک محیط.
S۸_P۲	«اگر فضاهای مسقف در فضای باز مجتمع وجود داشت، فرصت بیشتری برای استفاده از فضاها را در مواقع آفتابی و بارانی داشتیم.»	فرم فضا، نور، رطوبت، عناصر ساختاری
S۲_P۳	«همیشه از فضاهایی برای نشستن استفاده می‌کنم که دید کامل به اطراف داشته باشم و از نشستن در مناطقی که نقطهٔ کور و مبهمی دارد و حس ترس را برایم به وجود آورد یا خیلی خلوت باشد پرهیز می‌کنم.»	مخاطرات محیطی، حریم، خلوت، حس‌کنترل، اشرافیت، ادراک بصری، درک محیط
S۲۳_P۴	«من برای دیدن دوستان و هم‌سالانم برای گپ و گفت‌وگو در ساعات مشخصی از عصر به فضای باز مجتمع می‌آیم.»	پاسخ‌دهبودن به فعالیت‌ها، روابط با هم‌نوعان، ارتباط اجتماعی مستقیم، فرصت‌هایی برای ملاقات با دیگران، حضورپذیری
S۱۷_P۵	«من عصرها چند ساعتی در نیمکت‌های فضای باز مجتمع می‌نشینم و به بقیهٔ افرادی که در محوطه رفت‌وآمد می‌کنند یا بچه‌هایی که در محوطه با هم بازی می‌کنند نگاه می‌کنم و سرگرم می‌شوم.»	ارتباط اجتماعی غیرمستقیم.

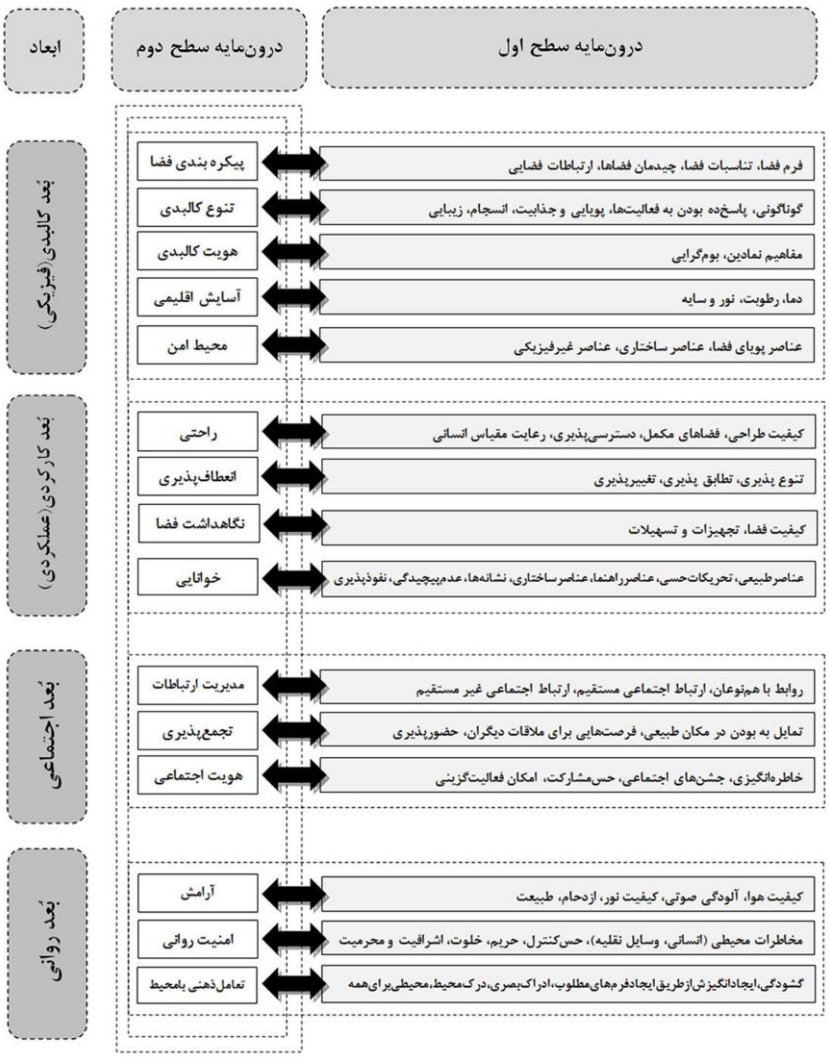
1. Zig Zag
2. Saturation Point
3. Open Coding
4. Axial Coding
5. Selective Coding
6. Triangulation

[Downloaded from jdisabilstud.org on 2026-11-09]
[DOR: 20.1001.1.23222840.1399.10.0.242.1]

S۹_P۶	«سر و صدای ماشین‌های اطراف مجتمع مرا اذیت می‌کند، سعی می‌کنم از فضاهایی استفاده کنم که به دور از جادۀ اطراف فضای باز مجتمع باشد.»	عناصر پویای فضا، چیدمان فضاها
S۱۸_P۷	«نگهبان مجتمع‌مان خیلی بادقت افراد و ماشین‌های واردشده به محوطه را کنترل می‌کند و این باعث امنیت بیشتر مجتمع ما شده است، چون هرکسی نمی‌تواند وارد مجتمع شود همچنین استفاده از دوربین‌های مداربسته و کنترل توسط نگهبانی امنیت مجتمع‌مان را دوچندان کرده‌است.»	مخاطرات محیطی، ایمنی، امنیت
S۴_P۸	«در مجتمع ما پیاده‌روهایی کنار مسیر ماشین‌رو وجود دارد و تا لازم نباشد من از مسیر عبور ماشین‌ها حرکت نمی‌کنم و در صورت لزوم از مسیر خط‌کشی عابرپیاده استفاده می‌کنم.»	چیدمان فضا، گوناگونی، عناصر ساختاری، عناصر راهنما
S۳۰_P۹	«بوی گل‌های واقع در مجتمع در فصل‌های بهار و تابستان مرا بیشتر راغب می‌کند که از فضای باز مجتمع در اوقات فراغتم استفاده کنم، احساس می‌کنم در حیاط خانه‌ام هستم و مرا یاد خانۀ پدری‌ام می‌اندازد.»	عناصر پویای فضا، تحریکات حسی، عناصر طبیعی، تمایل به بودن در مکان طبیعی، مفاهیم نمادین، خاطره‌انگیزی

در مرحلۀ کدگذاری محوری، با روش دسته‌بندی و مقایسه، مفاهیم ایجادشده در قالب درون‌مایۀ سطح اول، با رویکرد انتزاعی‌سازی مفاهیم، به درون‌مایه‌های سطح دوم تبدیل شد. ۵۹ درون‌مایۀ سطح اول با شناخت تأثیر خود بر مفهوم سرزندگی، در قالب ۱۵ درون‌مایه دسته‌بندی گردید.

با توجه به سؤال اصلی پژوهش، در مرحلۀ کدگذاری انتخابی، ۱۵ درون‌مایۀ دسته‌بندی شده در قالب چهار بُعد مؤثر بر «سرزندگی فضاهای باز» شناسایی شد. این ابعاد تحت عنوان «کالبدی» (فیزیکی)، «کارکردی» (عملکردی)، «اجتماعی» و «روانی» دسته‌بندی شد که در نمودار ۱ آمده است:

نمودار ۱: درون‌مایه‌های سطح اول و دوم مستخرج

[Downloaded from jdisabilstud.org on 2026-11-09]

[DOR: 20.1001.1.23222840.1399.10.0.242.1]

۴ بحث

هدف پژوهش حاضر شناسایی عوامل مؤثر بر سرزندگی فضاهای باز مجتمع‌های مسکونی، از دیدگاه سالمندان بود. با توجه به تحلیل دیدگاه‌های شرکت‌کنندگان پژوهش در مرحلهٔ کدگذاری باز، درون‌مایه‌هایی ایجاد گردید که تحت عنوان درون‌مایهٔ سطح اول نام‌گذاری شد. این درون‌مایه‌ها با روش قیاس و استدلال محققین در مرحلهٔ کدگذاری محوری در دسته‌های انتزاعی‌تر دسته‌بندی شد و درون‌مایه‌های سطح دوم نام گرفت. ابعاد مؤثر بر سرزندگی فضاهای باز حاصل کدگذاری انتخابی درون‌مایه‌های سطح‌دوم است که در قالب ۴ بعد بروز یافت.

در تبیین این یافته‌ها می‌توان بیان کرد که عوامل کالبدی و متغیرهای مرتبط با آن تأثیر مستقیم بر حضور مثبت افراد سالمند در فضاهای باز دارد. پژوهش محمدی و همکاران (۱۵) نشان می‌دهد که کیفیت عناصر ساختاری کالبد، هماهنگی اجزای طراحی فضاها، دسترسی مطلوب به فضاهای طراحی‌شده، سایه‌بان‌ها، امکانات مناسب کالبدی برای حضور افراد، نورپردازی و توجه به محدودیت‌های افراد کم‌توان از مؤلفه‌های مؤثر کالبدی در میزان سرزندگی در محیط‌های باز شهری است که مطابق با یافته‌های این پژوهش است. فرانسیس (۱۶) بیان کرد که طراحی فضاهای باز، زمانی موفقیت‌آمیز است که امکان بهره‌گیری از آن و فعالیت‌های مطلوب برای تمامی گروه‌های سنی مهیا باشد. یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد پاسخ‌دهبودن محیط به فعالیت‌های مطلوب سالمندان هم‌چون نشستن، پیاده‌روی ایمن، بازی‌های فکری (شطرنج) با یافته‌های فرانسیس مطابقت دارد. پژوهش‌هایی که بر تأثیر مؤلفه‌های کالبدی در ارتقای حس تعلق در محیط باز تأکید دارند. بنتلی[1] دریافت که حس مکان یا رنگ تعلق در ارتقای سرزندگی فضای باز تأثیر مثبت دارد (به نقل از ۱۷). منصوری و فرزین (۱۸) دریافتند حس تعلق در فضاهای باز در اثر ارتباط متقابل انسان با عوامل کالبدی و معنایی شکل می‌گیرد. جکسون[2] نیز اذعان کرد که آنچه هویت و حس تعلق به مکان را می‌سازد، حس انسان از فضاهای آن است و در واقع، مجموعه‌ای از حواس گوناگون است که خاطرات انسان‌ها را از فضایی به خصوص شکل می‌دهد (به نقل از ۱۷). نتایج این پژوهش نشان داد هر چه کالبد فضای باز بر ایجاد مفاهیم نمادین و آشنا برای سالمندان مؤثر عمل نماید، میزان علاقهٔ افراد برای استفاده از محیط باز افزایش می‌یابد. اثر تناسبات فضایی، مجاورت فضاها در کنار یکدیگر، زیبایی کالبد و بوم‌گرایی عواملی است که پژوهش حاضر به‌عنوان بعد کالبدی محیط به دانش طراحی محیط‌های سرزنده برای سالمندان افزوده است.

یافته‌های پژوهش نشان داد بعد عملکردی محیط از عوامل اساسی ایجاد انگیزه برای حضور افراد سالمند در فضاهای باز است. به اذعان پژوهش‌های صورت‌گرفته توسط فرانسیس (۱۶) و یان‌گل[3] یکی از وظایف اصلی فضاهای باز پاسخ‌گویی به عملکردهاست؛ به‌طوری که تعریف فضای باز سرزنده منوط به داشتن عملکرد و کارایی است (به نقل از ۱۷). یکی از عملکردهای بسیار مهم محیط، تطابق با مشکلات جسمی و ذهنی افراد سالمند می‌باشد. نتایج نشان داد محیط‌های خارج از ساختمان، باید از وقوع برخی رفتارها پشتیبانی یا از بروز برخی مشکلات جلوگیری کند (۱۹). ضابطیان و تقوایی (۲۰) بدین نتیجه رسیدند که سالمندان از مشکلات حافظهٔ کوتاه‌مدت رنج می‌برند به‌طوری که با تکرار مناظر آشنا در فضای باز و استفاده از مبلمان‌های شهری نوستالژیک، خوانایی فضا افزایش یافته و مسیریابی برای آنان راحت‌تر خواهد بود؛ زیرا افراد معمولاً از نقشهٔ ذهنی ثابتی برای شناخت محیط استفاده می‌نمایند. از دیگر مقولات پرتأکید در بعد عملکردی، میزان انعطاف‌پذیری فضاهای باز است. تنوع در فضاها و امکانات شخصی‌سازی محیط از عوامل مؤثر بر ایجاد انعطاف‌پذیری شناخته شده است. به اعتقاد جین جیکوبز تنوع، سرزندگی را به دنبال دارد (به نقل از ۱۷). تعدادی از پژوهشگران مسئلهٔ انعطاف‌پذیری را در ارتباط با کارکرد بنا مدنظر قرار داده و تنوع‌پذیری عملکردهای مختلف را عامل انعطاف‌پذیربودن یک فضا معرفی کرده‌اند. این رویکرد، عامل موفقیت یک فضا را در چندعملکردی بودن آن، میزان توانمندی در پاسخ‌گویی به نیازهای مختلف کاربران، دادن حق انتخاب بیشتر به آن‌ها و در نتیجه سرزندگی بیشتر در آن معرفی کرده‌اند (۲۱). یافته‌های این پژوهش نشان داد که کیفیت نگاهداشت محیط و تجهیزات و تسهیلات مرتبط، رعایت مقیاس‌های انسانی و عوامل ارگونومی انسانی از عوامل مهم تأکیدشده در بعد کارکردی فضای باز مناسب سالمندان بود که در پژوهش‌های قبلی بر آن تأکید نشده است. استفاده از فضاهای باز میان ساختمان‌ها برای انجام طیفی از فعالیت‌ها (ضروری، انتخابی و اجتماعی)، یکی از الزامات اساسی در تبدیل فضاهای مسکونی به محیط‌های معنادار و جذاب، و متعاقباً سرزنده است (۱۹). مقولات مستتر در بعد اجتماعی این پژوهش نشان داد که محیط باید امکان ایجاد شرایط مطلوب برای تعاملات در برابر خلوت‌گزینی را داشته باشد که از آن تحت عنوان مدیریت ارتباطات یاد شده است؛ به‌طوری که برخی از شرکت‌کنندگان در تحقیق علاقه‌ای برای تعاملات اجتماعی ناخواسته نداشته‌اند و آن را به‌عنوان عاملی برای گریز از فضاهای باز برشمردند. طراحی هوشمندانهٔ فضا امکان انتخاب رابطه و مدیریت آن را ممکن می‌سازد. تعاملات و واکنش‌های اجتماعی، در شرایط محیطی نامناسب، انجام نمی‌گیرد و در صورت وجود شرایط مطلوب، رونق می‌یابد (۲۲). فضاهای باز به مثابهٔ محیطی ساخته شده می‌تواند بر روابط اجتماعی اثرگذار بوده و آن را تسهیل کرده یا مانع شود و به نوبهٔ خود از آن متأثر گردد (۲۳). به عقیدهٔ یان‌گل، مکان سرزنده جایی است که مردم برای درنگ و ملاقات انتخاب می‌کنند؛ به‌جای این‌که بخواهند سریع از آن عبور کنند (به نقل از ۱۷). توجه به هویت اجتماعی محیط هم‌چون امکان برگزاری جشن‌های اجتماعی و فعالیت‌های خاطره‌انگیز از دیگر یافته‌های این پژوهش بود.

عوامل روانی مهم‌ترین بعد برای حضورپذیری و سرزندگی سالمندان در فضای باز مجتمع، شناسایی شد. سه درون‌مایهٔ مهم آرامش، امنیت روانی و تعاملات ذهنی با محیط از نتایج تحلیل مصاحبه‌ها مستخرج و دسته‌بندی شده است. به اذعان یافته‌های این پژوهش، کیفیت محیط

[1]. Bentley
[2]. Jackson
[3]. Gol

[Downloaded from jdisabilstud.org on 2026-11-09]

[DOR: 20.1001.1.23222840.1399.10.0.242.1]

تأثیر مثبتی بر دریافت احساس آرامش در محیط‌های باز نمونهٔ موردی داشت. از مهم‌ترین مفاهیم یادشده که آرامش را به همراه دارد به ترتیب: طبیعت زیبا و طراحی‌شده، نبودن در سایهٔ ساختمان‌ها و دریافت نور مطلوب گرمابخش و دوربودن از سروصدای محیط است. درون‌مایهٔ دوم داشتن احساس امنیت در محیط است. کوین لینچ (۲۴) نیز یکی از مؤلفه‌های مؤثر بر سرزندگی را القای حس ایمنی و امنیت می‌داند. امنیت فضا به احساس لذت از محیط بدون ترس باز می‌گردد. اختلالات دید ضعیف و راه‌رفتن لرزان موجب بروز احتمال افتادن سالمندان می‌شود. بورتن و میشل نیز بیان کرده‌اند که: مشکلات برخی از سالمندان در شنیدن صداها (بخصوص صداهای با فرکانس بالا) یکی دیگر از عوامل افزایش خطرات محیطی به‌ویژه وسایل نقلیه و بوق‌های هشدار برای آن‌هاست (به نقل از ۲۰). علاوه بر مسائل مرتبط با ایمنی، توجه به حریم افراد، امکان خلوت‌گزینی و محرمیت در فضا به‌عنوان عواملی مهم از دید سالمندان در ارتقای امنیت فکری خود یاد شده است.

نتایج حاصل از این تحقیق خلا نظری موجود در حوزهٔ محیط‌های حمایت‌گر سالمندان در فضاهای باز را پر کرده و بر دانش موضوع افزوده است. پیشنهاد می‌شود در تحقیقات آتی پژوهش‌هایی در رابطه با کیفیت پارک‌های شهری، فضاهای شهری حمایت‌گر و کیفیت محیط‌های داخلی سالمندمحور انجام شود. هم‌چنین استفاده از روش‌های پژوهش مبتنی بر دانش عصبی برای کمی‌سازی یافته‌ها نیز پیشنهاد می‌شود.

۵ نتیجه‌گیری

به‌طور کلی یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که مجموع عوامل کالبدی، کارکردی، اجتماعی و روانی موجب ارتقای سرزندگی محیط فضاهای باز مجتمع‌های مسکونی از دیدگاه سالمندان می‌شود. در نتیجه توجه به مقولات شناسایی شده در زیر مجموعهٔ این ابعاد می‌تواند موجبات حضور مثبت سالمندان در فضاهای باز مجتمع‌های مسکونی را ارتقا دهد.

۶ بیانیه

تأییدیه اخلاقی و رضایتنامه از شرکت‌کنندگان

این مقاله برگرفته از پایانامهٔ دکتری الناز صمدپورشهرک با عنوان «تأثیر معماری منظرِ فضاهای بازِ مجتمع‌های مسکونی برای سالمندان در راستای ارتقای سرزندگی محیط» با راهنمایی دکتر حسن ستاری ساربانقلی و مشاورهٔ دکتر میرسعید موسوی در دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز در حال تدوین است.

رضایت برای انتشار

غیرقابل اجرا.

References

1. Karami Matin B, Rezaei S, Alinia S, Shaahmadi F, Kazemi Karyani A. Ageing in Iran in 1410, a warning to health care system. Journal of Medicine and Cultivation. 2013;22(2):9–18. [Persian] http://www.tebvatazkiye.ir/article_79449_e82851d994b7e11d786d5380366ecc79.pdf?lang=en
2. Jahan F, Noghabi R. The effect of mindfulness training on moral intelligence, spiritual intelligence and wisdom in the elderly. Middle Eastern Journal of Disability Studies. 2019;9:17. [Persian] https://jdisabilstud.ir/article-1-1047-en.pdf
3. Latifi Z, Kiani M, Yousefi Z. The structural equation modeling of the older people's life expectancy based on the anxiety sensitivity, social support, and pain perception. Iranian Journal of Ageing. 2019;14(2):188–99. [Persian] doi: 10.32598/sija.13.10.220
4. Centers for Disease Control and Prevention [Internet]. 2017 [cited 2017 Aug]; Available from: https://www.cdc.gov/index.htm
5. Lotfi S, Maouchehri Miandoaab A. Examining objective and subjective aspects of accessibility to neighborhood facilities in quality of life (A case study of Margheh, Iran). Honar-Ha-Ye-Ziba: Memary Va Shahrsazi. 2011;3(45):75–86. [Persain] https://jfaup.ut.ac.ir/article_24686_18c19168642fe0f7eb4acc4174dc213f.pdf?lang=en
6. Sadat SA, Taher Tolou Del MS. The factors contributing to the livability of inhabitants of residential spaces. Journal of Sustainable Architecture and Urban Design. 2017;5(1):47–60. [Persian] http://jsaud.sru.ac.ir/article_854_d8c18f7c97bdc39a31dc315b3b8637cb.pdf?lang=en
7. Saeid M, Makarem A, Khanjani S, Bakhtyari V. Comparison of social health and quality of life between the elderlies resident at nursing homes with non-resident counterparts in Tehran city, Iran. Iranian Journal of Ageing. 2019;14(2):178–87. [Persian] doi: 10.32598/sija.13.10.150
8. Ljunggren M. Elderly abuse and depression in developed countries: Does religion/spirituality matter? [Thesis for Bachelor degree in Helth Education]. [Gävle, Sweden]: Gävle University; 2012.
9. Varaee P, Momeni K, Moradi A. Structural equation modeling: a study on the effect of religious orientation on the psychological wellbeing concerning the mediating role of death anxiety and self-compassion in the male

[Downloaded from jdisabilstud.org on 2026-11-09]

[DOR: 20.1001.1.23222840.1399.10.0.242.1]

elderly living in Kermanshah city in 2017. Iranian Journal of Ageing. 2019;14(2):162–77. [Persian] doi: 10.32598/sija.13.10.360
10. Alalhesabi M, Rafiee F. Evaluation of the requirements in public space for elderly: a case study in Kholdebarin park, Shiraz, Iran. Armanshahr Architecture & Urban Development. 2013;5(9):247–57. [Persian] http://www.armanshahrjournal.com/article_33257_49d707811abcd39d2c51666fa8050e0b.pdf?lang=en
11. Mohammadzadeh R. Assessment of spatial and physical factors quality of sahand new town residential communities open (outdoor) spaces. Honar-Ha-Ye-Ziba: Memary Va Shahrsazi. 2011;3(47):29–38. [Persian] https://jfaup.ut.ac.ir/article_28928_b23c979574ef298e50d4fb6cf702414a.pdf?lang=en
12. Carmona M, Tiesdell S, Heath T. Public places urban spaces: the dimensions of urban design. Gharaee F, Shokohi M, Ahari Z, Salehi E. (Persian translators). Tehran: Art University Pub;2009.
13. Creswell JW. Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches. 2nd ed. Danaie Fard H, Kazemi H. (Persian translators). Tehran: Eshraghi Pub; 2017.
14. Tabatabaee A, Hasani P, Mortazavi H, Tabatabaeichehr M. Strategies to enhance rigor in qualitative research. Journal of North Khorasan University of Medical Sciences. 2013;5(3):663–70. [Persian] doi: 10.29252/jnkums.5.3.663
15. Mahmoudi M, Ahmad F, Abbasi B. Livable streets: The effects of physical problems on the quality and livability of Kuala Lumpur streets. Cities. 2015;43:104–14. doi: 10.1016/j.cities.2014.11.016
16. Francis M. Urban open space: designing for user needs. Washington D.C: Island Press; 2003.
17. Mehrabani E, Mansouri S-A, Javadi S. Landscape approach in creating vitality in Valiasr Avenue an emphasis on creating the sense of place. Journal of Bagh-e Nazar. 2017;14(55):5–16. [Persian] http://www.bagh-sj.com/article_54556_614b51de8192f2dc4c358d8ece0603c7.pdf?lang=en
18. Mansouri A, Ferzin AA. Landscape approach in city designing. Tehran: Nazar Institute Pub; 2016. [Persian]
19. Gehl J. Life between buildings: using public space. Shasti Sh. (Persian translator). Tehran: Iranian Students Book Agency; 2008.
20. Zabetian, Taqvaei ED, Aliakbar. Elderly friendly cities through people participation. Housing and Rural Environment. 2010;28(128):60–71. [Persian] http://jhre.ir/article-1-53-fa.pdf
21. Kiaee M, Soltanzadeh H, Heidari A. Measure the flexibility of the spatial system using space syntax (case study: houses in Qazvin). The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar. 2019;16(71):61–76. [Persian] doi: 10.22034/bagh.2019.86874
22. Lotfi S, Golmakani A, Hosein Poor M, Sholeh M. Urban design framework for MollāSadrā avenue in Shiraz (Iran) with an approach to social interactions. Intenational Journal of Urban and Rural Management. 2014;13(36):9–24. [Persian]
23. Alipour Esfahani M, Zamani B, Shahivandi A. Compiling components affecting the quality of social vitality in streets (case study: historic street of Sepah, Isfahan). Maremat & Me'mari-e Iran. 2018;1(15):119–36. [Persian] http://mmi.aui.ac.ir/article-1-477-en.pdf
24. Lynch K. A theory of good city form. Massachusetts: The MIT Press; 1981, pp: 121–2.

[Downloaded from jdisabilstud.org on 2026-11-09]

[DOR: 20.1001.1.23222840.1399.10.0.242.1]